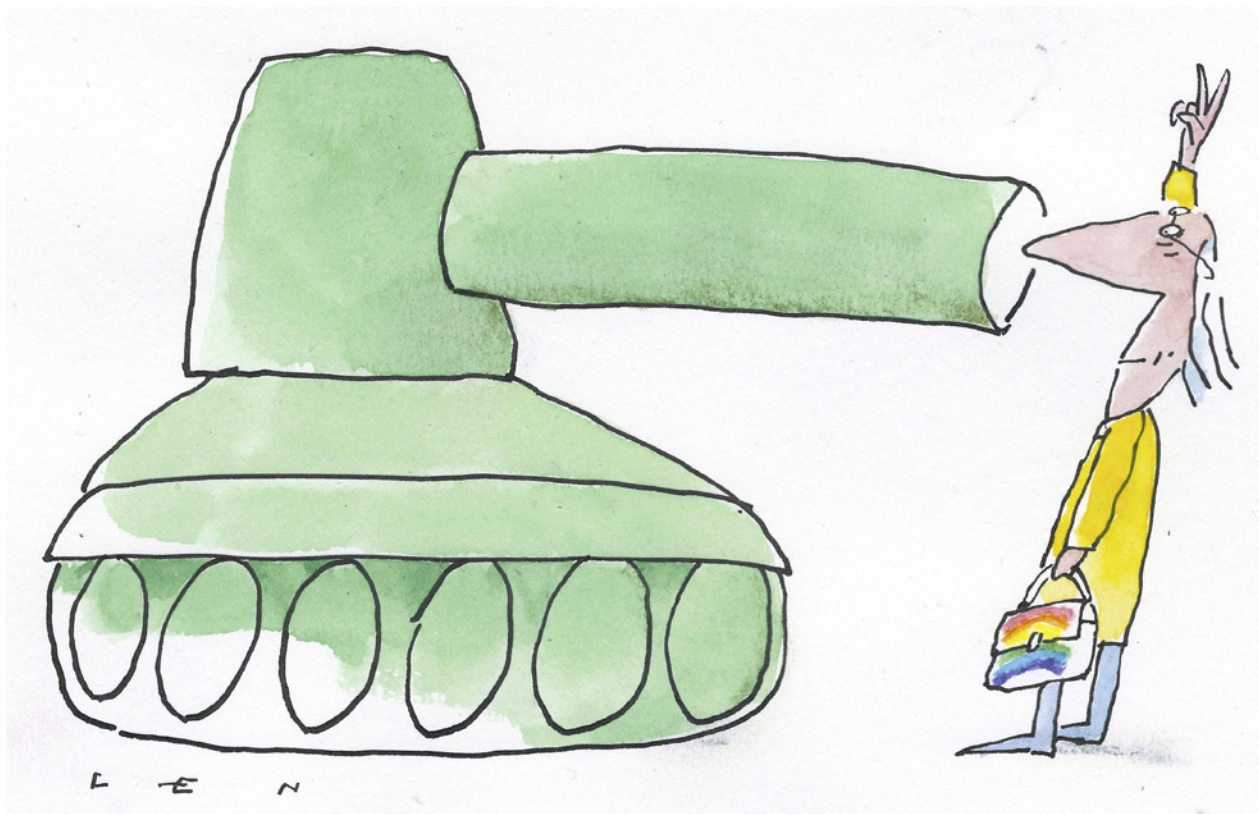

Vredesspiraal

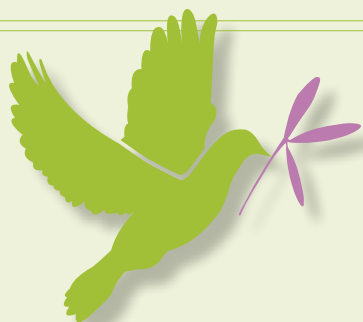
Kwartaalmagazine van de vereniging Kerk en Vrede

Thema
Geweldloos
verzet

Met onder meer in dit nummer:

- Bevrijdingspreek
Krijn Strijd:
Eén is uw meester
- Hoe durf je:
zacht en moedig
verzet
- Kerk en Vrede in WOII:
geweldloosheidsbeginsel
onder druk

In dit nummer

- 3 Harry Pals**
Geweldloos in de oorlog
- 4 Piet Vliegenthart**
Kerk en Vrede tijdens WOII –
Op de Bres voor geweldloosheid
- 7 Heleen Ransijn**
Weer dreigt oorlog om drogredenen
- 8 Greetje Witte-Rang**
Bevrijdingspreek van ds. Krijn Strijd
- Eén is uw meester
- 10 Mark Akkerman**
Column:
Wapenbeurzen en walvissen
- 11 Margreet Hogeterp**
Talen naar Vrede -De pelikaan
- 12 Ignace de Haes**
Het geruisloze verzet van de
TD-groep
- 14 Henk van Andel**
Verzet, hoe durf je?
- 16 Herman Noordegraaf**
De pacifistische volkshandhaving
– op zoek naar een alternatief
- 18 Jan Schaake**
Veiligheid, hoe dan?
- 20 Leen van den Herik**
Kunst, kerk en kamperen op
Keiland – Oefenen in ont-moeten
en gemeenschap zijn
- 22 Vredesnieuws**
- 23 Agenda**
- 24 Remco Campert**
Iemand stelt de vraag

Elk kwartaal het laatste
vredesnieuws? Meld u
aan als lid of neem een
abonnement, zie colofon.

4

7

14

20

Colofon

Vredesspiraal is het kwartaalblad van Kerk en Vrede, de landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid. De naam 'Vredesspiraal' is mede in het kader van een 'war on terror', met een (nog steeds) voortgaande geweldsspiraal, als tegenhanger gekozen om de weg de andere kant op te wijzen. Het alom heersende geloof in geweld - ook binnen de kerken nog niet overwonnen - moet weerlegd en ontzenuwd worden.

Redactie

Mark Akkerman, Henk Blom, Héleen Broekema, Rob van Essen, Leen van den Herik, Margreet Hogeterp (hoofredacteur).

Kerk en Vrede

Kerk en Vrede is een landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid.

Abonnement

Als u het werk van Kerk en Vrede onderschrijft en wilt steunen, meldt u dan aan als lid of donateur. Leden betalen tenminste € 40,- per jaar, inclusief een abonnement op *Vredesspiraal* en een aantal keren per jaar een ledenbrief.

Een abonnement zonder lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Losse nummers € 3,- excl. porto.

Adres

Kerk en Vrede, t.a.v. Vredesspiraal
Postbus 1528, 3500 BM Utrecht
tel. 030-2316666, secretariaat@kerkenvrede.nl
www.kerkenvrede.nl
IBAN: NL15 ASNB 0904 9553 11
Redactie:
Hogeterpg@gmail.com
facebook.com/kerkenvrede
twitter.com/kerkenvrede

Illustraties

Tenzij anders vermeld: ©Kerk en Vrede
Achterpagina: Kunstwerk van Jeltje Hoogenkamp, behorend bij een serie over de Duitse theoloog/verzetsstrijder Dietrich Bonhoeffer die 75 jaar geleden overleed.

Opmaak Circade, Zwolle
Druk Slimdruk, Leeuwarden

Geweldloos in de oorlog

Harry Pals, lid van de Theologische Werkgroep

We gedenken in dit jaar dat er 75 jaar geleden een eind kwam aan de Tweede Wereldoorlog en dus aan de Duitse bezetting van Nederland. Bij de vele terugblikken ligt de nadruk doorgaans op de heldendaden – van de geallieerde bevrijders, van het ondergrondse binnenlandse verzet. Op hun durf, inzet, slimheid, technisch vernuft. In dit speciale nummer van de Vredesspiraal willen wij een andere kant belichten: het geweldloze verzet dat er ook was. Minder in het oog springend, minder spectaculair. Maar een wezenlijke bijdrage aan de vrede, aan een echte, blijvende vrede voorbij aan de haat.

De voorlieden van *Kerk en Vrede* gingen – ook nadat de vereniging door de bezetter verboden was – door met wat ze ook vóór de oorlog deden: mensen geestelijk weerbaar maken tegen het gif van het nazisme, tegen de rechtvaardiging van de oorlog, tegen de verheerlijking van de eigen natie, tegen het gemakkelijke vijanddenken. Dat gebeurde in enkele rondzendbrieven, en natuurlijk in contacten op kleine schaal, en in preken. De rondzendbrieven werden steeds vanaf verschillende adressen verstuurd, om represailles van de bezetter zo veel mogelijk te voorkomen (wat niet altijd lukte, ds. Krijn Strijd werd vanwege zo'n brief twee jaar gevangen gezet).

Geen 'oorlogskinderen' worden

Meerdere keren lees ik in rondzendbrieven dat christenen ervoor moeten waken om geen 'oorlogskinderen' te worden, niet mee te gaan met de haat, met het eenzijdig toedelen van schuld aan de vijand. "Wij zijn *allen* schuldig. Het handelen (en niet-handelen) van *alle* volken heeft ons in deze situatie gebracht." (Strijd). "Het is benauwend, hoezeer wij allen aan de werkelijkheid van het oorlogsgeweld wennen." (Buskes). Christenen horen 'vredeskinderen' te zijn, 'de bediening der verzoening' op zich te nemen (Heering).

Buskes en Strijd maken elk op hun manier onderscheid tussen heilige en onheilige haat: wel zonde en ongerechtigheid haten, en ook de mens als zondaar, maar óók oog hebben voor die zondaar als slachtoffer van de zonde en die liefhebben. Dat maakt hen kritisch naar de eigen kerken; Buskes schrijft: "Wee de kerk, die bereid is onheilige haat, wraakzucht en verbittering bij haar leden goed te

praten. Zij is werelds geworden en verloochent haar Heer, evenals Petrus, die naar het zwaard greep en erop in hakte."

En toch...!

Ik werd getroffen door de kracht van het geloof, dat in de rondschrijvens doorklinkt. De ondergrond is een sterke geloofsovertuiging: en toch...! En toch regeert God, toch gaat het af op het Koninkrijk. "Het is onze diepste Troost: dat God aan onze wereld blijft werken, dat God ook nu zelfs deze wereld niet verstoot. Hij wacht ook nu met Zijn vergevende Liefde. God lijdt smarten om onze mensenwereld. Hij werkt aan haar "ook in nood en nacht (...) en wij zijn geroepen Gods mede-arbeiders te zijn." (Strijd). Dat perspectief heeft in de donkerste jaren ongetwijfeld velen bemoedigd om hoop te houden en een eigen positie in te blijven nemen als geweldloze volgelingen van Jezus. Om niet in negatief verzet te blijven hangen, maar zich voor een positieve vrede door verzoening in te zetten.

Ander geluid

In deze traditie staat *Kerk en Vrede*. Dit andere geluid willen we juist ook in deze tijd van herdenking laten horen. Als een signaal uit donkere tijden, dat ons aanspoort ook in onze tijd en omstandigheden de noodzaak, de kracht en de mogelijkheden van een geweldloze inzet voor de wereld te laten zien. Om te zoeken naar onze positie als gelovige mensen, volgelingen van Jezus: volop deel uitmakend van onze cultuur, en toch ook kritisch daarin; kritisch tegenover taal, gewoonten en structuren die mensen minachten of negeren, die hen alleen als productiemachine of kanonnenvlees zien. Toegepast: ik denk bij dat laatste aan de neiging om 'de ander' (Rusland, Iran) te reduceren tot vijand, en dan de eigen historische bijdrage aan die vijandschap over het hoofd te zien. Of aan de verleiding om ons aan te laten praten dat een dreiging afgewend moet worden en dus een bombardement of een liquidatie noodzakelijk en rechtvaardig is. Dan leggen we ons neer bij de onvermijdelijkheid van geweld en hebben we geen oog voor andere mogelijkheden, voor de eigenheid van het bijbelse geloven, voor de hoop op de komst van Gods Rijk.

Het is de bedoeling dat er in de komende nummers van 'Vredesspiraal' nog meer voorbeelden van geweldloze inzet tijdens de Tweede Wereldoorlog worden opgenomen.

Kerk en Vrede tijdens WOII

Op de bres voor geweldloosheid

Piet Vliegenthart, lid van de Theologische Werkgroep

Oorlogstijd, een tijd waarin alles op scherp komt te staan. Ook en juist voor een vredesorganisatie als *Kerk en Vrede*. Want om dan trouw te blijven aan het beginsel dat oorlog en oorlogstoerusting te allen tijde moet worden afgewezen is niet eenvoudig. De Tweede Wereldoorlog is dan ook een uiterst bewogen periode voor *Kerk en Vrede*. Al voordat de oorlog uitbreekt komt het uitgangspunt, dat militair geweld niet spoort met het geloof in Jezus Christus, onder steeds grotere druk te staan.

In de jaren na de oprichting van *Kerk en Vrede* in 1924 groeit het ledenaantal aanvankelijk snel. Van 150 (waaronder 85 predikanten en evangelisten) in 1924, schiet het ledenaantal in 1932 naar een hoogtepunt met 9143 leden. Met de opkomst van Hitler en de toenemende oorlogsdreiging neemt het ledental vervolgens weer af. Soms snel, zoals tussen 1938 en 1939: van 7143 naar 6038. In april 1940

loopt het ledental verder terug naar 5416, de voorlopig laatste bekende stand. Het is in de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog niet bepaald vanzelfsprekend om lid te zijn van het antimilitaristische *Kerk en Vrede*. Zo mogen leden van *Kerk en Vrede* in 1936 in de Gereformeerde Kerken niet meer meedoen aan de viering van het heilig Avondmaal en wordt het in

1938 ambtenaren verboden om van deze vereniging lid te zijn. De druk om het lidmaatschap op te zeggen neemt toe. Van buitenaf (vanuit de Nederlandse samenleving), maar evengoed van binnenuit: in twijfel en aanvechting of men wel trouw moest blijven aan de beginselen die lange tijd hoog waren gehouden. Daarbij speelt ook de invloed mee van Karl Barth, een zeer gerespecteerd theoloog in de kring van *Kerk en Vrede*. Hij schrijft ten tijde van de dreiging van Nazi-Duitsland jegens het toenmalige Tjechoslowakije: "Iedere Tsjechische soldaat, die (...) strijdt en lijdt, zal dat doen voor ons, - en ik zeg het nu zonder voorbehoud: ook voor de kerk van Jezus Christus, die in de wereld van Hitler en Mussolini slechts óf belachelijk kan worden gemaakt óf uitgeroeid kan worden" (brief aan Hromadka). In het blad *Kerk en Vrede* kom je de spanningen die dit alles binnen de eigen vereniging oproept op vele plaatsen tegen. Zoals wanneer Hilbrandt Boschma in november 1939 een brief schrijft aan een 'heengegane', een voorganger. Hoe betrekkelijk het lidmaatschap van een vereniging op zich ook is, door eens lid te worden van *Kerk en Vrede* is iemand in zijn leven toch een grens overgestoken. Om dan op een gegeven moment voor het lidmaatschap te bedanken houdt in dat iemand aan de andere kant van de lijn gaat staan.

Ds. Buskes verzet zich in een artikel tegen Musserts idee dat succes gelijk zou staan aan Gods zegen

Kerk en Vrede opgeheven

Nadat reeds in september 1940 alle niet-commerciële organisaties zich moesten laten registreren, wordt in maart 1941 het kantoor van *Kerk en Vrede*, gevestigd in Ammerstol ten huize van secretaris-penningmeester ds. J.B.Th. Hugenholtz, van hogerhand verzegeld. Het aanwezige geld wordt in beslag genomen (zie hiervoor uitgebreider Greetje Witte-Rang in *Vredesspiraal* 2019-2, blz. 20). In mei 1941 wordt het gehele kantoor ontruimd en afgevoerd, waarbij duidelijk wordt dat vooral de bestrijding van het Nationaal-Socialisme aanleiding tot deze liquidatie is. Met name een artikel door ds. Buskes, geschreven in augustus 1940, valt verkeerd bij de bezetter. Buskes rekent in dit artikel af met Mussert's idee dat succes gelijk zou staan aan zegen en dat in politieke en militaire successen de hand van God zou moeten worden gezien. Het kruis van Jezus is het tegenovergestelde van succes, zo stelt Buskes.

De bestrijding van de nationaal-socialistische ideologie in woord en geschrift blijft de leden van *Kerk en Vrede* na haar opheffing intens bezig houden. In woord: vanaf de kansels (met het nog steeds relatief hoge aantal voorgangers dat lid is van *Kerk en Vrede*!) wordt in vele preken het nationaalsocialisme aan de kaak gesteld in zijn antichristelijke gezindheid en strekking. In geschrift: er gingen na de opheffing van de vereniging rondzendbrieven uit, boodschappen, vlugschriften en preken met de bedoeling elkaar een hart onder de riem te steken en duidelijk te maken waar men voor stond en voor wilde blijven staan. Zo is er een Kerstbrief (1940) van het bestuur die in een oplage van 50.000 exemplaren

In 1941 wordt het kantoor van 'Kerk en Vrede', gevestigd in de woning van secretaris-penningmeester ds.J.B.Th.Hugenholtz, van hogerhand verzegeld

verschijnt. Na de opheffing laten onder andere Heering, Buskes, Van der Voet, Strijd, en Boschma meerdere keren van zich horen. Voor Krijn Strijd betekent dit dat hij naar aanleiding van een brief in augustus 1942 samen met de drukker en met de verspreider wordt opgepakt en pas na een jaar zware gevangenisstraf en opsluiting in Amersfoort en Vught weer vrijkomt.

Kern van de zaak

Duidelijk is dat het pacifisme voor (de leden van) *Kerk en Vrede* niet betekent dat er minder fel dan anderen stelling wordt genomen tegen het nazisme. Integendeel! En ook in het verzet dragen leden van *Kerk en Vrede* hun steentje bij, door bijvoorbeeld het helpen van Joden. Maar bij dit alles blijft men wel degelijk trouw aan de beginselen van geweldloosheid. Daarin gaat het er in de kern telkens weer om dat oorlogstoe-

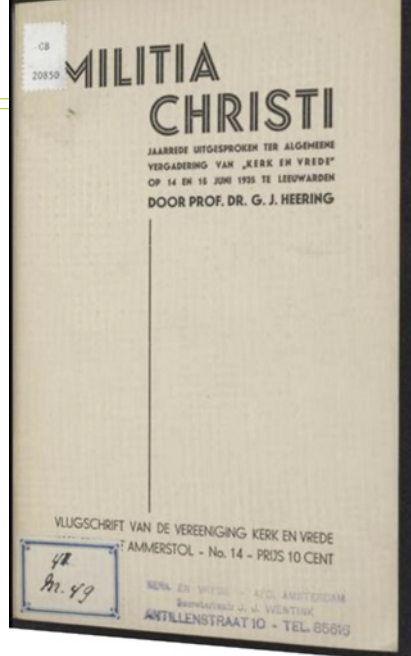
rusting en oorlogsvoering en het daaraan verbonden geweld nooit te rijmen zijn met het geloof in God.

Enkele citaten:

"...blijven wij protesteren tegen oorlog en oorlogstoerusting, omdat daarin de diepste waarden van het Evangelie geschon- den worden en de Geest van Christus wordt gesmaad" (na- jaar 1940, M.van der Voet)

"...dan blijft toch de hoge noodzakelijkheid, dat te allen tijde het Evangelie, het volle Evangelie verkondigd wordt. En daartoe behoort naar ons vaste geloof, de waarheid, dat de oorlog voor Christus' aange- zicht niet kan bestaan." (april 1941, G.J.Heering).

Het is opvallend om telkens weer te merken hoezeer de afwijzing van bewapening en oorlog en de keuze voor geweldloosheid worden gevoed, gedragen en gestempeld door het geloof.

Bijbels uitzicht

Naast de radicale principiële vasthoudendheid wat betreft de eigen beginselen wordt er telkens ook aandacht gevraagd voor gevaren waar christenpacifisten aan bloot staan. Zoals wanneer ds. Buskes schrijft over de verleiding meer bij de krant, de radio en allerlei geruchten te leven dan bij de Bijbel. Hij vervolgt dan (1941, in een Rondschrijven): "Wij leven zozeer op de korte baan, dat wij het bijbels uitzicht – de komst van het Koninkrijk – missen. Wij lijden onder het onrecht, dat geschiedt, en wij veroordelen met grote felheid hen, door wie dit onrecht aan landen en volken wordt aangedaan, maar wij vergeten, dat God ons allen oordeelt en dat Hij Zich als God dit oordeel – het laatste – voorbehoudt. Wij verliezen tegelijk met het besef van eigen schuld de ootmoed en de liefde. Ons denken verwereldlijkt..." Wat Buskes schrijft is typerend voor wat ook anderen schrijven. Hoe belangrijk is niet de strijd tegen de eigen menselijke natuur, geneigd als men is zich over te geven aan haat- en wraakgevoelens. Beseft men wel hoezeer men zelf tekort geschoten is en schiet in kleingelovigheid, en daardoor medeschuldig is aan wat er gebeurt? Ook leden van *Kerk en Vrede* zijn geen heiligen

en ook zij hebben de waarheid niet in pacht.

Vreugde en aarzeling

Soortgelijke geluiden van radicaliteit en van inkeer worden ook bij de bevrijding meer dan eens gehoord. En ook in de daaropvolgende jaren in het blad *Militia Christi*, de naoorlogse opvolger van het ledenblad *Kerk en Vrede*. In april 1955 schrijft Heering dan, met het oog op het gedenken van de bevrijding: "Met gemengde gevoelens gaan wij de bevrijdingsdag tegemoet: met vreugde en met aarzeling." Als toelichting van die aarzeling citeert Heering het geschrift *Pro Rege* dat direct na de oorlog door hem geschreven is en waarin ondermeer wordt gezegd: "Zeker, God is niet alleen een God van liefde, maar ook van recht. Maar nimmer zal de Christen een recht mogen huldigen, dat de mens niet telt en de liefde in het aangezicht slaat. Dat nu geschiedt in de oorlog. Daarin wordt de mens vernederd tot materiaal. Alle oorlogvoerende volkeren dragen het Kaïnsteken op het voorhoofd, hun handen druipen van bloed, terwijl ze vergeten of weigeren te geloven dat het broederbloed is. Dat men dit in de hitte van de oorlog vergeet, is begrijpelijk. Maar onvergeeflijk is het, als de kerk hieraan niet voortdurend herinnert, als zij hiervoor systematisch de ogen sluit, en zwijgt als er gesproken moet worden, en mee juicht in de overwinning alsof er geen vuiltje aan de lucht is, terwijl in waarheid de hemel rouwt en as regent vanwege volbrachte gruwelen..." En Heering schrijft nu: "Zoals wij toen dachten en schreven, in mei 1945, zo denken en spreken wij nog in mei 1955. Daarom is thans ons hart verdeeld."

De oorlogstijd waarin alles concreet werd en op scherp kwam te staan, laat *Kerk en Vrede* bij alle

vasthoudendheid aan het eigen beginsel dus niet onberoerd.

Vernieuwing

In juni 1946 wordt de vereniging *Kerk en Vrede* opnieuw opgericht. Al eerder, in december 1945, verschijnt het eerste nummer van *Militia Christi*. In de beginselverklaring is opvallend dat de eis van nationale ontwapening niet meer wordt opgenomen. "Dat was zo kort na de militaire overwinning van de geallieerden op Hitler-Duitsland psychologisch niet mogelijk" (Van den Boomen, blz. 141). Ook waren enkele punten toegevoegd met het oog op de opbouw van een rechtvaardige samenleving ter wille van een duurzame vrede. In de nieuwe beginselverklaring blijft staan dat de oorlog uit christelijk oogpunt volstrekt veroordeeld moet worden, maar wordt toegevoegd 'dat de wil tot gemeenschap en gerechtigheid de drijfkracht moet zijn tot vernieuwing der nationale en internationale samenleving; dat een op deze beginselen steunende gemeenschapspolitiek in haar anti-kapitalistische, anti-imperialistische en anti-militaristische strekkingen een onmisbare voorwaarde is voor een duurzame vrede.' De geweldloosheid wordt dus verbonden met politieke en maatschappelijke vernieuwing. Deze is zelfs, tot op de dag van vandaag, een onmisbare voorwaarde.

Bij dit artikel is gebruikgemaakt van diverse afleveringen van de bladen 'Kerk en Vrede' en 'Militia Christi'. Voorts is geput uit Henk van den Berg en Ton Coppes, 'Dominees in het geweer. Het christen-antimilitarisme van Kerk en Vrede 1924-1950', 1982, en uit Gerard van den Boomen, 'Honderd jaar vredesbeweging', 1983, Amstelveen, blz.135-146.

Weer dreigt oorlog om drogredenen

Heleen Ransijn, theoloog en lid van Kerk en Vrede

Begin dit jaar sprak minister van Defensie Bijleveld in het tv-programma *Op1* 'begrip' uit voor de dodelijke Amerikaanse aanslag op de Iraanse Soleimani van vrijdag 3 januari. De minister steunt daarmee een nieuwe stap in de geweldsspiraal in het Midden-Oosten, die uiterst verontrustende herinneringen oproept aan een Amerikaanse militaire actie van zeventien jaar geleden.

In 2003 rechtvaardigde de toenmalige Amerikaanse regering de inval in Irak met de bewering dat Saddam Hussein over massavernietigingswapens beschikte. Al lang vóór de invasie werd dit door experts sterk betwijfeld, en zij kregen gelijk. De inval van 2003 was, met andere woorden, op een voorwendsel gebaseerd. Of, straffer uitgedrukt: op een drogreden.

Roekeloze geweldsstrategie

Als rechtvaardiging van de aanslag van 3 januari is nu door Trump en anderen in zijn regering beweerd dat Iran van plan zou zijn om Amerikaanse doelen aan te vallen, hetgeen onmiddellijke actie noodzakelijk maakte. Deze buitengerechtelijke executie wordt voorgesteld als 'pre-emptive strike' – precies de term die in 2003 ook werd gebruikt bij de invasie van Irak. En net als in

2003 worden de beweringen van de Amerikaanse regering steeds sterker door experts betwijfeld. De bondgenoten van de VS lopen dus groot risico om – opnieuw – betrokken te worden in een oorlog die op een drogreden gebaseerd is. Ook Nederland, dat op het punt staat om een fregat naar de Perzische Golf te sturen. Maar wordt het niet veeleer hoog tijd dat Europa, en dus ook Nederland, zich distantieert van de roekeloze geweldsstrategie van Trump en de zijnen en een eigen positie gaat kiezen die voluit inzet op diplomatieke oplossingen?

Buitenechtelijke executie

Met de aanslag op generaal Soleimani geeft de VS bovendien een levensgevaarlijke boodschap af, niet alleen aan Iran, maar ook aan de rest van de wereld. Het ging kort en goed om de buiten-

gerechtelijke executie van een buitenlandse topmilitair. Dit geeft het signaal af dat iedere generaal of regeringsleider die Washington in de wielen rijdt, zomaar vermoord kan worden. Wat doet dit met de stabiliteit in de wereld? Ook hier: moeten we daar als Europa aan willen meewerken?

Krachtpatser

Tenslotte: het is goed mogelijk dat Trump – die volgens de berichtgeving persoonlijk bevel tot de aanslag gaf – nog een andere reden had voor de aanslag. Nog geen drie weken geleden besloot het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden tot het starten van een afzettingsprocedure tegen de president. Een oorlog met Iran zou dé manier zijn om de aandacht af te leiden van Trump's binnenlandse problemen, en hem ook nog eens versterken in zijn geliefde imago van krachtpatser. In lijn daarmee dreigde hij kort na de aanslag ook nog eens met aanvallen op 52 vergeldingsdoelen die van belang zijn voor Iran en de Iraanse cultuur. Geen militaire doelen dus, maar hoogstwaarschijnlijk civiele doelen. Dergelijke aanvallen zouden een grove schending betekenen van het internationaal humanitair recht.

Diplomatiek initiatief

Als onze regering nog een grein respect heeft voor de internationale rechtsorde die de Nederlandse staat volgens de Grondwet gehouden is te bevorderen, vertrekt dat schip niet. En gaat Nederland zich sterk maken voor Europees diplomatiek initiatief in plaats van bij te dragen aan nog meer geweld in een regio die toch al in brand staat.

Een oorlog met Iran zou dé manier zijn om de aandacht af te leiden van Trump's binnenlandse problemen

Bevrijdingspreek van ds. Krijn Strijd

Eén is uw Meester

Greetje Witte-Rang, lid van de Theologische Werkgroep

Ter gelegenheid van de bevrijding van Hengelo hield ds. Krijn Strijd (1909-1983), die daar predikant was, op 4 en 5 april 1945 een bevrijdingspreek die veel beroering veroorzaakte. Geen preek vol triomf en blijdschap, maar één van radicale zelfkritiek en waarschuwingen.

Krijn Strijd ging de confrontatie niet uit de weg. In 1937 was hij lid geworden van *Kerk en Vrede*. Op dat moment was hij predikant in het Friese Blija en veel gemeentelieden konden zijn overtuigde pacifisme niet waarderen. In 1941 werd hij predikant in Hengelo én bestuurslid van *Kerk en Vrede*. Tijdens de oorlog verspreidde *Kerk en Vrede* ter bemoediging rondzendbrieven onder de leden. In 1942 werd Strijd opgepakt vanwege de door hem geschreven rondzendbrief waarin hij ervoor waarschuwt geen 'geestelijk oorlogskind' te worden door te gaan haten (behalve de 'heilige haat' tegenover alles wat tegen Gods wetten ingaat) en de schuld bij één partij neer te leggen (terwijl het handelen en niet-handelen van alle volken deze oorlogssituatie veroorzaakte). Fel wees Strijd het oorlogsgeweld aan beide zijden af. Hij kwam terecht in de concentratiekampen van Amersfoort en Vught, waar hij zware arbeid moest verrichten die zijn gezondheid blijvend aantastte. Na een jaar werd hij vrijgelaten. In 1947 werd hij predikant in Den Bosch. Dat bleef hij tot 1961 toen hij als 'predikant voor bijzondere werkzaamheden' ging werken als studiesecretaris van *Kerk en Vrede*. In 1968 werd hij hoogleraar Ethiek in Amsterdam. Strijd behoorde in 1957 tot de oprichters van de PSP (Pacifis-

tisch Socialistische Partij, later opgegaan in GroenLinks).

Allen broeders

De tekst voor zijn bevrijdingspreek was Mattheus 23:8: Eén is uw Meester en gij zijt allen broeders. Die zin keert steeds terug. De preek opent ermee: we moeten nu vooruit, maar hoe doen we dat op de juiste wijze? Het antwoord is: niet op eigen gezag maar op dat van Jezus Christus, geleid door dat woord. We zijn vrij, maar zijn we die vrijheid waard? Hoe gedroegen we ons onder de bezetting? Strijd: 'Ik noem slechts enkele dingen. Onze fabrieken werkten door. Ondanks sabotage werd er voor de Duitsers gewerkt. Ik weet wel, hoe moeilijk deze punten zijn en ik wens ook niemand persoonlijk hiermee in staat van beschuldiging te stellen. Als het ergens geldt, dan geldt het hier: wij zijn allen schuldig. [...] De krant bleef verschijnen, hoewel wij wisten

dat hij vol leugens stond. De zwarte handel bloeide. En wat de kameraadschap betreft ... de ervaringen in concentratiekampen en onder de arbeiders in Duitsland opgedaan spreken een niet zeer verheugende taal.' Was Nederland een christelijk volk te midden van andere volken? Zijn we gelouterd door wat we meemaakten? Hier komt Strijd te spreken over vergeving. Maar daarnaast is er ook de opdracht van Godswege die gekleurd wordt door die tekst uit Mattheus 23. Strijd gaat daarbij in op vijf punten: 1) nationalisme, 2) de houding tegenover Duitsland, 3) de NSB, 4) de oorlog en 5) onze persoonlijke houding.

Geestelijk gelijkgeschakeld

Strijd waarschuwt voor ongezond nationalisme: 'Wij houden er aan vast dat Holland in Gods ogen even verwerpelijk is als Duitsland. Daarom geloven wij ook niet dat wij gerechtigd zijn te zeggen dat aan de overzijde van de Oostgrens het land der schurken begint. (...) En wij blijven zien de fouten in eigen geschiedenis: wat Jan Pieterszoon Coen deed in Indië verschilde niet zoveel van wat de Duitsers deden hier in Holland.'

Met het oog op de toekomst moeten we eerlijk naar de geschiedenis kijken vindt Strijd, 'naar de schuld van Frankrijk, Engeland en Amerika ten opzichte van het ontstaan van deze oorlog.' Hij waarschuwt voor wraak: alles moet in het teken staan van: 'Eén Meester, gij allen broeders'. 'Dit heeft niets te maken met een slappe en weke

'Wij blijven de fouten zien in eigen geschiedenis: wat Jan Pieterszoon Coen deed in Indië verschilde niet zoveel van wat de Duitsers hier in Holland deden.'

verbroederingshouding. Maar dit heeft alles te maken met het behouden van ons christelijk karakter. Wanneer wij over 'de Duitsers' spreken, zoals zij spreken over 'de Joden', dan zijn wij geestelijk gelijkgeschakeld. En al zijn wij dan nu door de Engelsen bevrijd, wij blijken geestelijk door de Duitsers te zijn geknecht.' Diezelfde waarschuwing klinkt wanneer Strijd over de behandeling van NSB-ers spreekt. Natuurlijk moet het recht spreken. Maar: geen leedvermaak, geen wraak. Immers: 'gij zijt allen broeders'. Strijd spreekt over 'geestelijke reclassering' van de NSB-ers, waaraan de kerk kan bijdragen en hij wijst op het leed van hun kinderen. Hij vervolgt: 'Uit ervaring weet ik dat men maar al te gauw klaar staat met de bewering: "Een dergelijke redenering is slap en zoetsappig". Dát is nu juist het tragische en het schuldvolle in onze houding: dat wij datgene een ergernis achten, wat onze enige redding is. Wij moeten oppassen voor de geest waaruit het nationaal-socialisme is voortgekomen. Hij is niet dood. Integendeel'. Deze passage besluit hij met: 'Wij mogen niet géestelijk door Duitsland overwonnen worden!'

Recht handhaven

Daarna spreekt Strijd over oorlog en geweld. Politiek en militair gezien was er geen andere oplossing dan geweld: 'Wij hebben de wereld zo bedorven, dat alleen de Engelse tanks, de Amerikaanse bommenwerpers en het Russische leger ons konden bevrijden.' Hier is geen oplossing voorhanden. 'Wij weten alleen, dat er, laat ik zeggen, van 1918 af, ook groepen christenen geweest zijn, die gezegd hebben: tot elke prijs zullen wij moeten vermijden dat een dergelijke wereldoorlog als wij nu gehad hebben zich herhaalt. Aan deze minderheden is

nooit enig gezag toegekend. Het is dus niet helemaal fair, wanneer nu aan deze minderheid de vraag wordt voorgelegd: hoe komen wij uit deze ellende?'

Maar duidelijk is: 'Jezus Christus wordt duizendvoudig gekruisigd in de oorlog. (...) Men zegt: het recht moet toch worden gehandhaafd. Maar ik vraag: gebeurt dit dan in de moderne oorlog? Worden inderdaad de schuldigen getroffen? (...) En laten wij ook niet vergeten, dat alle oorlogstuig dat wij in deze jaren zien, toch eigenlijk gemaakt is van het brood der twintig miljoen werklozen die, voordat deze oorlog uitbrak, over alle landen verspreid waren. Brood, waar zij récht op hadden, werd hun onthouden. Niet alleen de oorlog zelf, maar ook de oorlogsvoorbereiding heeft niets met 'recht' te maken'. Daarom roept Strijd de kerken op álle vragen die nu aan de orde zijn bij de opbouw van de wereld te stellen, dus ook die van een eerlijke grondstoffenverdeling, van kolonialisme, van wapenkapitaal. Omdat economische en sociale kwesties 'de gang van de wereld' bepalen, moeten de kerken opkomen voor een rechtvaardige ordening van maatschappelijke verhoudingen. Het gaat om het recht en 'de moderne oorlogvoering moet hierbij dus als uitgesloten worden geacht'.

Élan der zegepraal

Wat betreft de persoonlijke houding roept Strijd op niet teveel naar anderen te kijken, maar alleen de vraag te stellen: 'Wat wil Jezus Christus ten aanzien van mijn persoonlijke levenshouding?' Strijd besluit zijn preek met dankbaarheid: voor de bevrijding, maar bovenal voor het samenzijn in de kerk om het enige reddende woord voor de toekomst te mogen horen: 'het woord van die Heer, die aan alle onrecht en geweld, aan het

Duitse nationaal-socialisme, aan een Hollands ongezonder nationaal-socialisme, aan alle vormen van imperialisme, het merkteken van de dood heeft opgedrukt en die

Bevrijdingsmonument in Hengelo

tot ons zegt: STRIJDT IN MIJN DIENST. Laat u opnemen in mijn militia. Mijn Rijk heeft alleen toekomst. Met dit 'élan der zegepraal' werken wij verder. Ook hier in Hengelo. Ook in Nederland. Ook in Europa. Christus spreekt: 'Eén is uw Meester en gij zijt allen broeders'. Amen.'

Bronnen:

- Prof. Dr. K. Strijd, *'Theologie bij de tijd', Ten Have, Baarn, 1976.*
- Paul Werkman en Rolf van der Woude (red.), *'Bevlogen theologen. Geëngageerde predikanten in de 19e en 20e eeuw', Verloren, Hilversum, 2012.*

Wapenbeurzen en walvissen

Mark Akkerman

Niet alleen mensen ondervinden de gevolgen van oorlog en bewapening. Tussen 1960 en 2004 waren er meer dan honderd onverklaarbare strandingen van groepen gezonde walvissen, dolfijnen of bruinvissen. Wetenschappers stonden lang voor een raadsel. Totdat er een duidelijk verband gelegd werd met het gebruik van sonar, geluidsgolven om onder water te navigeren, door militaire schepen.

De golven jagen de dieren op de vlucht, zorgen voor verwarring, verstoren hun eetgedrag en hun onderlinge communicatie. In 2005 concludeerde een rapport van het United Nations Environment Programme (UNEP) dat "marine-sonar met hoge intensiteit een ernstige bedreiging vormt voor walvissen, dolfijnen en bruinvissen die afhankelijk zijn van geluid om te overleven". De Amerikaanse marine bekende zowaar schuld en hier en daar werd het gebruik van sonar in de ban

Militaire geluidsgolven zijn desastreus voor walvissen, dolfijnen of bruinvissen

gedaan. Maar lang niet overal. In de zomer van 2018 spoelden nog tientallen dode walvissen aan op de kusten van Ierland en Schotland. Na een nieuwe overtuigende studie riepen wetenschappers begin vorig jaar op tot een verbod op het gebruik van sonar. Het militair-industrieel complex trekt er zich voorsnog niets van aan en blijft sonartoe-passingen produceren en gebruiken.

Vergapen aan wapens

Zo is onderwatertechnologie het thema van

de jaarlijkse wapenbeurs 'Undersea Defence Technology' (UDT), die van 26 tot en met 28 mei in Ahoy in Rotterdam neerstrijkt. Wapenhandelaren, militairen en bestuurders komen drie dagen bijeen om zich te vergapen aan nieuwe wapens, te netwerken en deals te sluiten.

Hoewel de beurs zich specifiek op onderwaterbewapening richt, vormen de deelnemers een dwarsdoorsnede van alles dat er mis is met wapenhandel. Zo nemen Lockheed Martin, BAE Systems en Raytheon, behorend tot de grootste wapenbedrijven ter wereld, deel. Deze zijn niet alleen grootleveranciers van de wapens die de oorlogen en mensenrechtenschendingen in het Midden-Oosten gaande houden, maar ze zijn ook allemaal betrokken bij ontwikkeling, productie en onderhoud van kernwapens.

De Nederlandse standhouders Damen en Thales lopen voorop bij de militarisering van grenzen om vluchtelingen tegen te houden. Scheepsbouwer Damen leverde patrouilleschepen voor grensbewaking aan vele landen rond de Middellandse Zee. Daaronder ook de Libische kustwacht, die deze vervolgens inzette voor gewelddadig gewapend optreden tegen vluchtelingen- en reddingsboten.

Wapenbeurzen weren

Onder de noemer 'Sink UDT!' hebben mensen uit diverse bewegingen zich georganiseerd om in actie te komen tegen deze beurs. Zij doen daarbij nadrukkelijk een beroep op de gemeente Rotterdam om deze beurs te weren. Een lastige opgave, al was het maar omdat burgemeester Aboutaleb eerdere wapenbeurzen in de stad enthousiast onthaalde en er een welkome spreker was.

Verscheidene Europese steden, waaronder Amsterdam, Glasgow en Keulen, hebben zich de afgelopen jaren wel uitgesproken tegen de komst van wapenbeurzen. Afgelopen september sprak de Londense burgemeester Sadiq Khan zich nog in felle bewoordingen uit tegen DSEI, de grootste wapenbeurs ter wereld die elke twee jaar in de stad gehouden wordt. 'Sink UDT!' is nog druk bezig met smeden van plannen voor acties. Houd de website sinkudt.noblogs.org in de gaten.

De Pelikaan

Margreet Hogeterp

In de rubriek *Talen naar vrede* wordt elke keer een film, gedicht of literaire roman geanalyseerd. De besproken werken sluiten aan bij oorlogs- en vredesthematiek.

In *De pelikaan* zijn Josip en Andrej de hoofdpersonen. Ze wonen in een slaperig kuststadje in het Kroatische deel van wat dan nog communistisch Joegoslavië is. Andrej is werkzaam als postbode en Josip bedient de kabeltrein naar het heldenmonument boven op de heuvel. Om aan zijn ongelukkige gezinssituatie met een krankzinnige vrouw en zwakzinnige dochter te ontsnappen, is Josip een affaire begonnen met Jana, een vrouw uit Zagreb. Toevallig weet amateurfotograaf Andrej beelden vast te leggen van een ontmoeting tussen Josip en Jana. Uit verveling en onvrede met zijn leven, en misschien ook wel uit eenzaamheid, begint Andrej hem met de foto's te chanteren. Niet lang daarna krijgt Andrej een verkeersongeluk. Terwijl Andrej in het ziekenhuis ligt, ontfermt Josip zich over zijn spullen en ontdekt dat Andrej brieven open stoomt en geld steelt. Om het geld aan zijn onbekende chanteur te kunnen betalen, begint Josip op zijn beurt Andrej te chanteren. Ondertussen komt de Balkanoorlog steeds dichterbij en wordt de sfeer in het kuststadje alsmaar grimmiger.

Nationalistische gevoelens

De pelikaan speelt zich af in het communistische Joegoslavië van na Tito's dood. Tito wist na de Tweede Wereldoorlog van de verschillende deelstaten een eenheid te maken, maar na zijn dood begonnen nationalistische gevoelens, mede onder invloed van de val van de muur in Berlijn, toch op te spelen. In 1991 brak de burgeroorlog uit, nadat Slovenië en Kroatië zich onafhankelijk verklaarden. Het Joegoslavische leger probeerde de deelstaten te heroveren, maar dat mislukte. In 1992 trok het Joegoslavische leger zich terug uit Kroatië, maar Servische rebellen in Kroatië bleven in een heftige burgeroorlog doorvechten tot 1995.

Schijnheiligheid

De titel *De pelikaan* refereert aan de christelijke symboliek van opoffering en wederopstanding: door jongen te voeden met eigen bloed zou de

pelikaan haar eigen leven opofferen ten gunste van de nieuwe generatie: een leven voor een leven. Het is om deze reden dat de bloedtransfusiedienst in het kustplaatsje de pelikaan als embleem heeft. Het herinnert Andrej aan de tijd toen hij werkloos was en voor geld bloed doneerde. Daarmee wordt de ware betekenis van de titel onthuld: de pelikaan offert zichzelf niet echt op, het bloed is in werkelijkheid vis uit haar keelzak. De titel verwijst naar de schijnheiligheid van menselijke opoffering.

Onvermogen

De wederzijdse afhankelijkheid van mensen en hun verlangen en onvermogen om het goede te doen, is het thema van *De pelikaan*. Zoals het lot van Andrej en Josip met elkaar verweven raakt door hun wederzijdse chantage, zo wordt ook het lot van andere personages bepaald door wat anderen doen of laten. Hoewel de personages zichzelf vertellen dat ze vanuit de juiste motieven handelen, is het in werkelijkheid meestal hun egocentrisme en de omstandigheden die hun acties bepalen. Niemand heeft overzicht van wat er gaande is waardoor veel handelingen van mensen op misverstanden en aannames berusten. Het onvermogen van mensen om de waarheid te kennen, zowel over zichzelf als over anderen, maakt hen tot tragisch-komische anti-helden.

Martin Michael Driessen 'De Pelikaan',
Uitgeverij Van Oorschot, 2017

Het geruisloze verzet van de TD-groep

Ignace de Haes, coördinator Career Service, communicatieadviseur en stagebegeleider aan de Radboud Universiteit, faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen

Tijdens mijn pelgrimage in 2018 naar Santiago, fotografeerde ik elke dag een boom waar ik een verhaal bij maakte.¹ In het Spaanse Baskenland, de streek waar veel gewelddadige incidenten hebben plaatsgevonden in verband met een eventuele afscheiding, schreef ik naar aanleiding van de vele olijfbomen over die olijftak als symbool van vrede. Ik haalde herinneringen op aan mijn werk als dienstweigeraar bij *Kerk en Vrede* en bij de Beweging Weigering Defensiebelasting (BWD). In deze tijd hoorde ik voor het eerst over de TD-groep, een Nederlandse verzetsgroep in de Tweede Wereldoorlog.

In 1981 stapte ik samen met studiegenoot Hans Buiten naar *Kerk en Vrede*, gestimuleerd door ene Jaap die in hetzelfde studenten-huis woonde als mijn huidige vrouw en bij *Kerk en Vrede* vervangende dienstplicht deed. Wij waren op zoek naar een onderwerp voor onze afstudeerscriptie geschiedenis aan de lerarenoplei-

ding. Studiesecretaris Harry Zeldenrust en bureaucoördinator Henk Eisma van *Kerk en Vrede* kwamen met het onderwerp geweldloos verzet in de Tweede Wereldoorlog. Zij hadden vlak daarvoor met iemand gesproken die onderzoek gedaan had naar de verzetsgroep 'de Vonk' en ze kregen de suggestie mee dat er

Karel Brouwer ontwikkelde de 'lijkjesmethode' waarbij de identiteit van een overleden persoon met ongeveer dezelfde leeftijd als een onderduiker weer tot leven werd gewekt

nog een andere interessante verzetsgroep was, waar nog weinig onderzoek naar was verricht: de TD-groep. Het enige wat we wisten is dat de TD een afkorting was van de Tweede Distributiestamkaart en dat het volgens Lou de Jong² een links pacifistische groep was geweest. We waren net op tijd met ons onderzoek. Via interviews hebben we het netwerk helemaal in kaart kunnen brengen en hebben dus als eerste onderzoekers een beschrijving van deze verzetsgroep gemaakt. Van onze scriptie hebben we een samenvatting gemaakt die uiteindelijk brochure nr. 9 van de brochurereeks van *Kerk en Vrede* is geworden.³

Sabotagemethode

De TD-groep ontstond in 1942 vanuit individuele hulp aan Joodse onderduikers door hen te voorzien van valse identiteitspapieren, stamkaarten en bonkaarten. Dit groeide uit tot een landelijk netwerk van ambtenaar-contac-

Gered met nieuwe identiteit

Als enige van het gezin Leviticus ontkwam Louis (11) in november 1942 aan een razzia van de Duitsers in Amersfoort. Hij vond onderdak bij Karel en Rita Brouwer in Leusden, die hem als een zoon beschouwden. Voortaan heette hij Rudy van der Roest. De échte Rudy van der Roest uit Amsterdam was een neefje van Brouwer, dat precies even oud was.

Karel Brouwer, eerste ambtenaar op de secretarie van de gemeente Leusden, heeft niet alleen Louis een nieuwe identiteit gegeven, maar vele andere joodse onderduikers die de identiteit kregen van bestaande mensen. Meestal koos Brouwer voor personen die ver weg woonden of bijvoorbeeld een priesteropleiding volgden, in een seminarie verbleven en dus niet veel op straat zouden komen. Het was natuurlijk niet de bedoeling dat de Duitsers twee personen met dezelfde identiteit zouden tegenkomen. Via zijn vriend Dolf Hendriks uit Amersfoort gingen ambtenaren in andere gemeenten Brouwers systeem ook toepassen. (Bron: Jan Kas, 'Leusdense ambtenaar redde vele mensenlevens in de oorlog'. In: *Algemeen Dagblad*, 11 april 2019)

ten met instanties die een rol konden spelen bij het voorzien in deze papieren. Met name bij de Tweede Distributiestamkaart, waarbij iedereen volgens het bevolkingsregister werd gecontroleerd, werd de sabotagemethode van de TD-groep veel gebruikt.

Tegenwerken door meewerken

Wij ontdekten tijdens ons onderzoek dat de groep helemaal niet vanuit pacifistische overwegingen opereerde, maar vanuit het oogpunt van effectiviteit voor geweldloze actie koos. De leden van de groep hadden totaal verschillende politieke achtergronden. De groep was fel gekant tegen het werk van knokploegen omdat dat juist een gewelddadige reactie opleverde van de bezetter en het werk wat de groep deed, saboteerde. Het devies van de TD-groep was: 'tegenwerken door meewerken'. Mede door hun werk werd de invoering van de tweede distributiestamkaart geen succes.

Ontmoeting

Het waren gedenkwaardige interviews die we hielden. Voor een aantal mensen was het de eerste keer dat ze uitgebreid over hun werk vertelden. De familie wist er niets van. Twee van de hoofdrolspelers, G.J.D. Franken (oud-burgemeester van Zaandam) en A. Hendriks (oud-hoogleraar van de universiteiten van

Amsterdam en Delft), namen het initiatief om de hele scriptie te laten uitgeven onder de titel *Geruisloos verzet. De TD-groep tijdens de Duitse bezetting: een voorbeeld van geweldloze verdediging*.⁴ Ze voegden er hun eigen notities aan toe. Na publicatie van het boek zijn er in ieder geval twee bijeenkomsten geweest waarbij de verzetsleden elkaar ontmoet hebben. De meesten kenden elkaar niet omdat een van de belangrijkste regels was om juist zo min mogelijk mensen te kennen. Als je verraden werd, kon je zo geen groot gevaar zijn voor de rest van de groep.

De lijkjesmethode

Ook werd er op grond van onze publicaties een aanvulling geschreven door de opvolgers van Lou de Jong op zijn verhaal in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* dat meer recht doet aan de geschiedenis van de TD-groep. In 1994 is er een monument geplaatst bij het gemeentehuis van Leusden ter ere van de groep. Voor die plaats werd gekozen omdat Karel Brouwer vanuit het gemeentehuis in Leusden samen met zijn vriend Dolf Hendriks nieuwe methoden ontwikkelde om ambtenaren te helpen de Duitsers te saboteren, waaronder de zogenaamde

Met name bij de Tweede Distributiestamkaart werd de sabotagetechniek van de TD-groep veel gebruikt

'lijkjesmethode'. Deze methode hield in dat de identiteit van een overleden persoon met ongeveer dezelfde leeftijd als een onderduiker als het ware weer tot leven werd gewekt in het bevolkingsregister. Het systeem redde vele levens van Joden. In 1992 kregen Karel en Rita de Israëlsche Yad Vashem-onderscheiding uitgereikt in Leusden. Hendriks kreeg die postuum. De initiatiefnemers van de TD-verzetsgroep probeerden na de oorlog de overheid te laten nadenken over dit soort vormen van burgerlijk verzet naast militaire defensie; de overheid ging daar niet op in. Brouwer is in 2017 op 99-jarige leeftijd overleden.

1. Ignace de Haes, *Bomen over de weg naar Santiago*. Heeswijk, Bernemedia, 2019.
2. Lou de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* - Deel 7, pg 663. Den Haag, Martinus Nijhof, 1976.
3. Hans Buiter en Ignace de Haes, *Geruisloos verzet. De TD-groep tijdens de Duitse bezetting: een voorbeeld van geweldloze verdediging*. Amersfoort, Kerk en Vrede/De Horstink, 1982.
4. Hans Buiter en Ignace de Haes, *Het geruisloze verzet. De geschiedenis van de TD-verzetsgroep tijdens de Duitse bezetting*, Amersfoort, Kerk en Vrede, 1988. Voorzien van kanttekeningen van G.J.D. Franken en A. Hendriks.

Uit: *Geruisloos verzet*

"Geen land in Europa, ook Duitsland niet, heeft in de periode van het nationaal-socialisme een identiteitsbewijs en registratie gekend die technisch zo perfect waren als die van het Nederlandse systeem. Een zoals Lentz (de Nederlander die het systeem ontwikkelde) zelf bij de invoering van het PB schreef: 'De innige verbondenheid tussen mensch, de bevolkingsboekhouding en het persoonsbewijs, waarborgt een vrijwel volmaakte administratieve beheersing van het maatschappelijk leven'. Dat heeft de bevolking geweten!"

Verzet, hoe durf je?

Henk van Andel, lid van de Theologische Werkgroep

Tijdens WOII verzetten mensen zich, al dan niet geweldloos, tegen de kwade machten van het facisme. Hoe kwamen ze tot dat verzet? Pas toen 'ons' grondgebied werd bezet, 'onze' vrijheid werd afgenomen of al eerder? Waar haalden ze de moed vandaan? En: kun je dat leren verzet tegen kwade macht en praktijk?

Zij waren lid van onze vredesgroep in Grouw, in de jaren 1975-1985. Pieter en Gretl. Beiden met hart en ziel communist. Pieter was opgegroeid in Roordahuizum (Fr) en volgde als jongen catechese bij een 'reade dumny' (red. 'rode dominee'). De groep jongeren fietste met deze voorganger in de jaren dertig naar Duitsland. Om te zien hoe fascisme groeide en verschroeide. Vanuit hun kerkgemeenschap 'jong-leren' met betrekking tot wat eerlijk samenleven bedreigt en hoe het anders kan. Hij voelde voor het communisme en vertrok na de oorlog naar Oost-Duitsland. Daar leerde hij Gretl kennen, weduwe van een jong omgekomen SS-er. Uiteindelijk kozen ze toch voor Nederland. Om daar te leven voor hun ideaal: nooit meer oorlog. Prachtmensen. We leefden vanuit verschillende achtergronden in vrede. We oefenden als vredesgroep om krachtig om te gaan met ervaren geweld: in woorden, dreigementen, vernielzucht soms. Bij mij werd het verlangen geboren: kun je dat leren – vroeger of later – verzet tegen kwade macht en praktijk?

Lieve mensen, kwade machten
Erg onder de indruk raakte ik van het boek van Hedda Kalshoven-Brester *Ik denk zoveel aan jullie*. Hedda's moeder, Irmgard, in Duitsland geboren, was op jonge leeftijd naar Nederland gestuurd

om aan de honger van de jaren dertig te ontsnappen. Zo groeide zij op in Nederland. Daarbij bleef ze een goed contact houden met haar familie in Braunschweig. Het boek is vooral een briefwisseling tussen de verschillende verwanten en vrienden uit Duitsland en Nederland, en geeft de gewel-

Zalig de mensen die in de praktijk elkaar en anderen de ogen openen als het gaat om oorzaken en vormen van geweld.

dige spanning aan tussen de zich ontwikkelende ideologie in Duitsland en de gedachten daarover aan Nederlandse zijde. Irmgard (Hedda's moeder) beweegt zich tussen loyaliteit aan haar verwanten en vriendinnen in Duitsland aan de ene kant (waarvan de meesten heil zien in de opkomsen van de Hitler met zijn orde na de chaos van de Republiek van Weimar) én haar Nederlandse familie, nadat zij getrouwd is met August Brester, arts en later verzetsmens, aan de andere kant. Het is onthullend hoe prachtige, lieve mensen, verstandig ook en wijs met elkaar, zo meegaan met de Nazi-ideologie in hun verlangen naar een nieuwe Duitse trots.

Zien, inzien, doorzien

Als je dat leest denk je: waren er dan geen mensen, zoals de jonge Pieter, die tijdig leerden inzien hoe verderfelijk het nationaalsozialistisch systeem was? Is er dan (bijna) niemand met een andere kijk? Ja, toch wel. Zoals Zettel, een studievriend van Eberhard, geliefd bij de familie. Omdat hij al in de dertiger jaren in verzet komt tegen Hitler, krijgt hij onenigheid met zijn beste vriend en ontstaat er tussen hen beiden een bittere verwijdering. Zettel moet uiteindelijk om het vege lijf te redden uitwijken naar Zwitserland.

Als er toch mensen blijken te zijn die wél vroegtijdig inzien dat deze leer van het fascisme gevaarlijk is, niet alleen als het uit de hand gaat lopen of is gelopen, hoe zit dat dan met dat zien, inzien, doorzien? Die vraag blijft mij bezig houden.

In Jezus' naam

Ooit zag ik een gespeelde IKON-documentaire over Bonhoeffer in de gevangenis. Hij was in gesprek met zijn bewaker. Die was hem blijkbaar genegen en vroeg hem: "Waarom heb je die keuze gemaakt voor verzet? Was nou gewoon dominee gebleven binnen je kerk!" Reactie van Bonhoeffer: "Ik leerde Christus kennen, dus kon ik niet anders dan een keuze maken tegen die onmenselijke ideologie. En", vervolgde hij, "als jij vandaag je uniform uittrekt, in Jezus' naam, dan kun je die keuze ook maken."

Op dat moment dacht ik: klopt dit? Kan dit, zonder aandacht voor de context van wie je bent (geworden), hoe je in leven en samenleving bent gevormd? Wat voor kansen je hebt gekregen om

ook moedig te durven zijn. Hoe was dat inzicht bij Bonhoeffer en anderen zo gekomen? En dat in een cultuur van 'gehoorzaamheid' (Ordnung muss sein!).

Waar haal je de moed vandaan?

Die vraag blijft me bezighouden. Ook bij de berichten uit Chili, waar onze dochter met haar gezin leeft en werkt. Vanaf half oktober 2019 is er opstand tegen onrecht én corruptie. Welke keuzes maak je dan, als je achter die opstand staat? De harde lijn vanuit bittere ervaring? Of plunderend, uit wanhoop of geprovoceerd? Of kies je voor vredelievende humor rondom de tanks van militairen? 'No esta guerra' ('Het is geen oorlog')? Of stel je je tevreden met compro-

kende verzet levensgevaar, verdwijning, marteling, ballingschap. Hoe moedig kun je nu zijn? Wat kun je (samen!) aan?

Groeien in verzet

Voor en tijdens WOII drong binnen de kring van *Kerk en Vrede* de vraag zich op: toch geweld gebruiken, of ondanks alles vasthouden aan het principe van geweldloosheid? Hoe kwam men toen tot het inzicht in wat er ten diepste gaande was? Was dat er al eerder, zoals Pieter en zijn dominee het gevaar zagen van brute macht, geld, geweld? Of kwam dat inzicht pas toen 'ons' grondgebied werd bezet, 'onze' vrijheid werd afgenomen? Pas toen het oorlog was en te laat? Of al eerder?

à la Herodes in zijn ontmoeting met 'de wijzen', terwijl ondertussen plannen worden gesmeed die een bedreiging vormen voor een nieuwe generatie en het voortbestaan van onze lieve aarde.

Mooie woorden zoals die van politieke woordvoerders in Nederland, in onze dagen, die in al dat gepleegde geweld geen vuiltje aan de lucht willen zien. Schijn die velen bedriegt en bedrogen uit laat komen!

De vraag is: hoe door-zien wij de tijd waarin we nu leven? Is het vreedstijd of 'inter-bellum', dat wil zeggen: op weg naar een volgende oorlog met wapengekletter? Als oefening kunst baart, hoeveel oefening is er dan gewenst om tijdig inzicht en verzet te baren? Hoe ziet die oefening er dan uit? Een dienstplicht voor vreedstichters?

Vanaf half oktober 2019 is er opstand tegen onrecht én corruptie in Chili

missen terwijl mensen tegen elkaar worden uitgespeeld en het verzet versnipperd dreigt te raken? Wat is dan geloofwaardig nieuws in deze tijden van grote verwarring en geestverwanten tegen elkaar en hoe onderscheid je dat van propaganda? Tijdens de dictatuur (vanaf 1993) bete-

Zoals mensen die zich vandaag verzetten tegen wie zich sterk maken ten koste van vele anderen, tegen wie zich schaamteloos verrijken. Zoals in Chili of waar al niet in onze wereld, opzichtig of toegedekt? Verzet tegen de propaganda van verdelen en heersen. Tegen mooie woorden

Geweldloos weerbaar

Zalig de mensen die in de praktijk elkaar en anderen de ogen openen als het gaat om oorzaken en vormen van geweld, daarbij gevoed door betrouwbare informanten. Die zich metterdaad laten verbinden met wie in het nauw zitten. Die de straat opgaan voor een verademend klimaat. 'Jong-leren' en oud-gedaan! Die stug vol houden, zichzelf en anderen graag bij de les houden en bemoedigen als het gaat om wat de vrede merkbaar dient: 'Otro mundo es posible' (Een andere wereld is mogelijk).

Die doorgaan vanuit een urgentie die roept om nog meer hechte verbindingen op vele plaatsen in de samenleving, in vredesonderwijs, aan kleinen en groten, in kringen en groepen; overal waar mensen solidair samenscholen om kritische zin, hoopvolle strategie en lange adem te voeden. Met voorbedachte rade: om er op tijd bij te zijn, zacht én moedig, niet te weerstaan.

De pacifistische volkshandhaving

Op zoek naar een alternatief

Herman Noordegraaf, onder meer voorzitter van de Diaconale Studiekring en bestuurslid van de internationale vereniging van diaconiewetenschappers

Kerk en Vrede werd in 1924 opgericht vanuit de geloofsovertuiging dat christelijk geloof en oorlog niet met elkaar te verenigen zijn. De vereniging zette zich vooral in om deze fundamentele overtuiging ingang te doen vinden binnen de kerken. Ze was minder gericht op directe politieke actie en beïnvloeding van het politieke besluitvormingsproces.

Als uitvloeisel van haar beginsel streefde *Kerk en Vrede* naar ontwapening, nationaal en internationaal. Zij stond daarom positief tegenover de verdere ontwikkeling van een internationale rechtsorde die dit mogelijk moest maken en stelde een kritisch vertrouwen in de Volkenbond. Begin jaren dertig liepen de ontwapeningsconferenties in Genève echter vast, manifesteerden zich gewelddadige totalitaire regimes en bleek de Volkenbond machteloos toen Japan China binnen viel en Italië Abessynië.

Strijdplan tegen oorlog

Binnen de radicale vredesbeweging riep dit alles uiteraard de vraag op wat het antwoord kon zijn vanuit het gezichtspunt van geweldloosheid. Zo ontwierp de vredesactivist Bart de Ligt een 'Strijdplan tegen Oorlog en Oorlogsvoorbereiding', dat vooral weerklank vond binnen kringen van de War Resisters' International, waarbij *Kerk en Vrede* was aangesloten. Het stimuleerde onder meer de pacifistische Jongeren Vredes Actie (JVA) tot ideeënontwikkeling over een 'pacifistische volksverdediging'. De gedachten van deze plannen richtten zich vooral op individuele

en collectieve vormen van actie met het oog op non-coöperatie met het militaire bedrijf en werkzaamheden die daarmee verband hielden (zoals transport), op weigering van het betalen van belasting, staking en boycot, weigering van medewerking aan een bezetter en morele beïnvloeding.

Getuigen of concrete acties?

Ook binnen *Kerk en Vrede* vonden discussies plaats over de vraag wat de organisatie en haar leden te doen stond in geval van mobilisatie van het leger en van

oorlog. De vraag was daarbij vooral: volstaat het om te blijven getuigen vanuit het beginsel en de trouw van de leden aan dat beginsel in de toepassing daarvan of dient de vereniging concrete acties uit te denken voor het geval het tot mobilisatie en oorlog komt? Dat laatste impliceerde ook dat dan opgeroepen zou worden tot ongehoorzaamheid aan overheidsbevelen.

Bestrijding geweldsideologie

In 1937 besloot de jaarvergadering om een commissie in te stellen die moest nagaan welke maatregelen getroffen zouden kunnen worden om de oorlogs- en geweldsideologie te bestrijden en het volk een andere weg te wijzen. In 1938 publiceerde de commissie haar rapport 'De Geweldsideologie en haar Bestrijding. Rapport van de studiegroep van *Kerk en*

'Strijdplan tegen Oorlog en Oorlogs-
voorbereiding' door Bart de Ligt
stimuleerde onder meer de pacifis-
tische Jongeren Vredes Actie (JVA)
tot ideeënontwikkeling over een
'pacifistische volksverdediging'

Vrede inzake de bestrijding van oorlogs- en geweldsideologie'. Het beknopte rapport, nog geen vier folioellen, ging in op de verhouding tussen christendom en geweld, de toepassing daarvan in het politieke en sociale leven, de taak van *Kerk en Vrede* en liep uit op een schema voor 'pacifistische volkshandhaving' dat richtlijnen bevatte voor geweldloze strijd. Als taak voor *Kerk en Vrede* werd gezien het bekendmaken van de uitgangspunten, het voeren van actie bij iedere actuele aanleiding en het scheppen of ondersteunen van een organisatie die pacifistische volkshandhaving mogelijk moest maken. In richtlijnen werd die pacifistische volkshandhaving uitgewerkt voor situaties vóór de strijd, tijdens de strijd en tijdens een bezetting. Gedacht werd daarbij aan 'negatieve strijdmethoden' als het zich onthouden van militaire en semi-militaire dienst, bestrijding van chauvinisme en bewapeningscampagnes en protest tegen ophitsing. Als positieve methoden worden

In richtlijnen voor pacifistische volkshandhaving worden door
Kerk en Vrede onder andere genoemd training en propaganda

genoemd training, propaganda en het bevorderen van het zelfstandig werken van Pacifistische Volkshandhaving-werkers onder meer door gedecentraliseerde organisatie. Voorts noemde het rapport hulp aan slachtoffers, het opslaan van voedselvoorraden en hulp bij evacuatie van de

In richtlijnen werd die
pacifistische volks-
handhaving uitgewerkt
voor situaties voor de
strijd, tijdens de strijd en
tijdens een bezetting.

bevolking. Bij een bezetting zou werk in dienst van de bezetter geweigerd moeten worden als ook het betalen van belasting. Daarbij zou men ook herhaaldelijk een vredesaanbod kunnen doen dat een waardige en rechtvaardige oplossing van geschillen zou bevatten.

Geen doordacht plan

Het rapport werd aan de afde-

lingen gestuurd ter bespreking, kwam enige malen in het blad *Kerk en Vrede* aan de orde, maar van een verdere doorwerking daarvan is het niet gekomen. Een belangrijk punt daarbij was dat er binnen het bestuur verdeeldheid was over de vraag of *Kerk en Vrede* zich op een concreet actieplan moest richten of dat het vooral moest gaan om de voeding van de persoonlijke houding vanuit het beginsel. Voorts was de verwachting dat op dat moment brede steun voor het plan in de samenleving onhaalbaar was. Het gevolg was dat *Kerk en Vrede* als organisatie bij het uitbreken van de oorlog geen doordacht plan voor handelen had in het verlengde van de verkondiging van het beginsel dat zij voorstond. Wel waren er aanzetten die *Kerk en Vrede* na de oorlog in verschillende studierapporten heeft uitgewerkt en die men in bredere zin terugvindt in de doordenking van geweldloze actie en sociale verdediging.

Literatuur: Jack Hofman en Guido Walraven, '*Kerk & Vrede over sociale verdediging. Een historisch overzicht 1924-1984*', *Kerk en Vrede*, maart 1985.

Veiligheid, hoe dan?

Jan Schaake, verbonden aan Enschede voor Vrede

In het themanummer 'Veilig en wel' werd het veiligheidsbegrip van verschillende kanten belicht. Wat is veiligheid en wat is er voor nodig? En ook: wat niet? Exclusieve veiligheid – jezelf afschermen tegen de ander – werd geplaatst tegenover inclusieve veiligheid – verbinding zoeken met die ander. Maar hoe nu verder?

De vraag 'Hoe nu verder met het veiligheidsbegrip?' werd een tiental jaren geleden ook gesteld door een aantal leden van de Evangelische Landeskirche Baden (EKiBa). De Evangelische Kirche Deutschland (EKD) waar de EKiBa deel van uitmaakt, belijdt al vele jaren dat geweldloosheid de voorkeur geniet bij het hanteren van internationale conflicten, maar laat – net als haar zusterkerk de PKN en vele andere christelijke kerken – ook een opening voor militair ingrijpen als het echt niet anders kan.

De genoemde leden van de kerk in het zuidwesten van Duitsland legden de Landessynode een resolutie voor die opriep tot een heroriëntatie op dit punt. Moest de voorkeur voor die geweldloze opties niet samen gaan met een afwijzing van de militaire mogelijkheden? En zou de kerk niet een pleidooi moeten houden voor een omschakeling, een transformatie van een militair naar een civiel veiligheidsbeleid? De synode pakte het voorstel op en liet een *position paper* schrijven. Er volgde een intensieve discussie binnen de gehele Landeskirche en als resultaat daarvan kon de synode vervolgens een resolutie aannemen waarin ze verklaarde een vredeskerk te willen zijn, zowel in het eigen handelen als kerk zijnde, als ook in het aanspreken van anderen in het publieke domein. De EKiBa riep een projectgroep

vredesethiek in het leven om handvaten aan te reiken voor zowel de eigen kerkelijke gemeenschap alsook de buitenwereld, hoe het bijbelse idee van vrede in de praktijk te brengen.

Onbetreden pad

Eén van de twaalf praktische voorstellen waar het synodebesluit toe opriep, was het formuleren van een scenario hoe de Duitse overheid zou kunnen omschakelen van een militair naar een civiel veiligheidsbeleid, op vergelijkbare wijze waarop ze op dat moment (2011) bezig was met een overschakeling van nucleaire en fossiele naar duurzame energiebronnen. Er werd een taakgroep ingesteld, bestaande uit leden van de EKiBa en vredeswetenschappers. Daarnaast werden diverse – ook militaire – veiligheidsdeskundigen geraadpleegd over de vraag hoe zo'n scenario er uit zou kunnen zien en met welke effecten je rekening moet houden bij de gewenste omschakeling van een militair naar een civiel veiligheidsbeleid.

De taakgroep kwam er al snel achter dat ze een weg betrad die nooit eerder was begaan. Ze schrijft: "Veel mensen in Duitsland (en in Nederland en elders) hebben al jaren geprotesteerd tegen wapenexporten, militaire interventie, etc. omdat ze onderkennen dat militaire middelen vrede noch duurzame veiligheid

kunnen brengen. Maar tot dusverre hebben deze protesten tot geen enkele verandering in het veiligheidsbeleid geleid. Wij geloven dat het niet alleen nodig is om tegen onrecht te protesteren, maar ook te werken aan een wereld waarin veiligheid op een andere manier wordt opgevat."

Het resultaat van hun jarenlange gezwog zag eind 2018 het levenslicht: een stevige bundel van zo'n 160 pagina's met de titel: *Sicherheit neu denken – von der militärischen zur zivilen Sicherheitspolitik – Ein Szenario bis zum Jahr 2040*. Een scenario om in kaart te brengen welke stappen nodig zijn om in 2040 het Duitse leger om te vormen tot een technische ondersteuningsdienst bij rampenbestrijding elders in de wereld. Om daarnaast de Duitse wapenindustrie andere goederen te laten produceren. En tenslotte, om de tientallen miljarden die jaarlijks naar defensie gaan een herbestemming te geven in conflictpreventie en een buitenlandbeleid dat rechtvaardigheid bevordert.

Drie scenario's

De bundel bevat echter niet één, maar drie scenario's. Een tweede scenario betreft een wereld waarin we in 2040 zullen verkeren als we doorgaan op dezelfde weg als in 2018, waarbij door de Duitse regering en andere internationale spelers continu geschipperd wordt tussen militaire en niet-militaire oplossingen. Het derde scenario tenslotte, beschrijft een wereld waarin militaire oplossingen voortdurend de voorkeur krijgen. Dat laatste scenario, een wereld van totaal wantrouwen waarin

De bundel
'Sicherheit neu
denken' bevat
handvaten om het
bijbelse idee van
vrede in praktijk te
brengen

het ieder voor zich hoogtij viert, is een wereld waar niemand in zou willen leven. Het is een wereld waarin slachtoffers van de klimaatcrisis en de onrechtvaardige welvaartsverdeling volstrekt aan hun lot worden overgelaten en waarin steeds oorlogen en conflicten ontstaan om deze misstanden in stand te houden. Niettemin stelde één van de opstellers van de verschillende scenario's, Ralf Becker, tijdens een bijeenkomst eind 2019 in Frankfurt, dat als je naar de ontwikkelingen van afgelopen jaar kijkt, we meer op derde scenario afstevenen dan op het tweede, laat staan op het eerste. Het sterke van het naast elkaar presenteren van de drie scenario's is, dat het voorkeurscenario van de opstellers het niet eens hoeft te hebben van haar eigen aantrekkelijkheid. Er wordt ook geen paradijs beloofd. Ook dan zullen er conflicten zijn, maar die worden dan op andere manier aangepakt. Een belangrijke motivatie om je voor dat voorkeurscenario in te zetten is echter juist de onaantrekkelijkheid van de twee andere scena-

rio's die geen menswaardige toekomst bieden en waar je als christen of ander mens van goede wil verre van wil blijven.

Grote uitdaging

Het geschetste voorkeurscenario (en dat geldt ook voor de twee andere scenario's) is alomvattend. Het gaat niet alleen om de Duitse krijgsmacht, wapenproductie en defensiebudgetten, maar vooral ook om oplossingen voor de klimaatcrisis en andere mondiale problemen, over eerlijke handel en een rechtvaardig buitenlandbeleid, een nieuwe internationale veiligheidsarchitectuur en een weerbare democratie, waarbij bijna vergeten noties van sociale verdediging weer centraal worden gesteld. En het geeft concrete, realiseerbare stappen aan om dichterbij dat ideaalbeeld te komen: niet van de ene dag op de andere maar in een lang proces van twintig jaar waarvan nu al wel de eerste stappen gezet moeten worden. Binnen de Duitse kerkelijke- en vredesbeweging zijn de scenario's in 2019 al volop aan de orde gesteld. Andere Landeskirchen,

met name die van Rheinland en Hessen-Nassau, zijn een proces ingeslagen om het Badense voorbeeld te volgen en de Duitse afdelingen van Pax Christi en de War Resisters' International hebben hun meerdaagse jaarcongressen in 2019 aan het scenario gewijd. Grote uitdaging is om het boekje ook buiten de kring van kerk en vredesbeweging ingang te laten vinden, waarbij met name naar de sterk groeiende klimaatbeweging wordt gekeken.

Nederlandse steun

Duitsland kan deze omschakeling niet in haar eentje maken. Er is op z'n minst de steun van drie andere Europese landen nodig. In het scenario worden Zweden, Oostenrijk en Nederland met name genoemd.

In Nederland heeft de werkgroep Inclusieve Veiligheid, die in 2016 op initiatief van het Religieus Genootschap der Vrienden (Quakers) werd opgericht, de uitdaging opgepakt. De afgelopen periode is gewerkt aan een vertaling van de kortere versie van de bundel *Sicherheit neu denken*. Deze zal dit voorjaar beschikbaar zal komen onder de titel 'Veiligheid, hoe dan?' Ook zal dit jaar gewerkt worden aan een langere Nederlandse editie waarin de vele concrete voorbeelden en voorstellen uit het Duitse scenario niet alleen vertaald maar ook op de Nederlandse situatie toegespitst zullen worden. Daartoe zal door de werkgroep ook met anderen samengewerkt (moeten) worden en zullen in 2020 ook verschillende bijeenkomsten georganiseerd worden met deskundigen en belangstellenden.

Meer informatie over (de voortgang van) dit project is te vinden op www.samenveilig.earth.

Kunst, kerk en kamperen op Keiland

Oefenen in ont-moeten en gemeenschap zijn

Leen van den Herik

Afgelopen zomer zijn wij voor de elfde achtereenvolgende keer op zomervakantie geweest naar Terschelling om deel te nemen aan Keiland: een mix van kunstzinnige workshops, gebedsvieringen, elkaar ontmoeten en genieten van het eiland. Dat blijkt in de praktijk een mooi platform te zijn om te experimenteren in ontmoeten en gemeenschap vormen.

Keiland is het eindresultaat van het project 'Kerktheater' dat door Ria Blom en haar partner ds. Mathilde de Graaf rond de de eeuwwisseling werd opgestart in de PKN-kerk van Midsland. Geïnspireerd door de creatieve sporen van verhalenvertellers, spelers en musici die aan het theater mee werkten, werd in 2008 gestart met een lang weekend. Zestig genodigden groeide snel uit naar meer dan honderd en het weekend naar een week.

Het startteam van vijf personen werd een stichting (KURK) met bestuur en veel vrijwilligers. Sinds 2009 doen mijn vrouw en ik nu jaarlijks aan dit project mee.

Verschillende workshops

Het programma stramien van Keiland ligt redelijk vast. De week begint op zondag wanneer iedereen met boot vanuit Harlingen aankomt, een plekje zoekt op de velden van het Swartduin-terrein van Staatsbosbeheer en de tent(en) opzet. Vervolgens is er een gezamenlijke maaltijd voor de eerste kennismaking en de aankondiging van de activiteiten voor de maandag, eindigend met een avondgebed in de speciale kerktent.

De rest van de week kun je elke ochtend kiezen uit verschillende workshops, zoals muziek, gesprek, theater of een wandeling. Er is voor kinderen en tieners een speciaal naar leeftijd ingedeeld programma-aanbod. 's Middags is er tijd om zelf in te vullen, bijvoorbeeld het eiland verkennen of lekker luieren. Voor wie wil is er de mogelijkheid tot verder

gesprek in klein verband. 's Ochtends en 's avonds is er een gezamenlijke gebedsviering met liederen, stilte en een Bijbeltekst. Midden in de week is er een dag zonder workshops: tijd voor rust! Er zijn dan wel 's ochtends en 's avonds vieringen. Op zaterdag vertrekt iedereen weer.

Houtskooltekenen, schrijven en dansen

Voor mij persoonlijk is het brede aanbod aan activiteiten altijd een prettige kennismaking met een grote verscheidenheid aan bezigheden, zonder meteen een hele cursus te moeten volgen. Een ochtend houtskooltekenen, dansen, theater of schrijven geeft een goede indruk om te beslissen daar verder mee te gaan of niet. En dat dan te midden van (heel veel theologische) geestverwanten. Wat wil je nog meer? Ik kijk nu alweer uit naar de uitwerking van het thema 'Groene genade' in 2020.

Keiland functioneert voor een aantal mensen zoals Taizé voor jongeren: een week in het jaar van bezinning – een plek om te ontspannen en inspiratie op te doen voor je persoonlijk leven en je geloof.

Gevarieerde leeftijdsopbouw

Er komen heel verschillende mensen naar Keiland. De grootste groep bestaat uit mensen met een (oorspronkelijk) protestantse achtergrond en een oecumenische instelling. Deels gaat het om kerkelijk betrokken mensen, deels om mensen die zich in de kerk niet (meer) thuis voelen. Keiland functioneert voor een aantal mensen zoals Taizé voor jongeren: een week in het jaar van bezinning – een plek om te ontspannen en inspiratie op te doen

voor je persoonlijk leven en je geloof. Het is opvallend, dat een derde van de deelnemers uit kinderen en tieners bestaat. Dat geeft Keiland een heel gevarieerde leeftijdsopbouw.

Eigen stijl en vorm

Voor de vieringen is er een speciaal team verantwoordelijk dat gekozen heeft voor het weglaten van een voorganger en dit vervangen door een verhaal of verbeelding, waardoor ook veel mensen spontaan deelnemen aan het verkondigen de karakter in zo'n viering. Werd er aanvankelijk vooral gebruik gemaakt van liederen uit de tradities van Taizé, Iona en Oosterhuis, inmiddels is er een eigen selectie liederen met kenmerkende stijl en vorm doordat deelnemende schrijfsters en musici jaarlijks nieuw materiaal aandroegen, passend bij het gekozen jaarthema.

Oefening in vreedzaam leven

Door het samen kamperen (in de rij staan voor het toilet of de douche) en het samen koken ontstaat er snel verbondenheid. Door het samen bidden en zingen en het deelnemen aan de workshops, ontstaat een sfeer waarin mensen zich gemakkelijker kwetsbaar durven opstellen en persoonlijke dingen delen.

Je ziet er mensen in tranen bij een workshop, en je hoort er veel gelach aan lange tafels met flessen wijn als het donker is. Een hippie op leeftijd speelt eindeloos gitaar, een bewoner van een naburige tent wil om 22.00 uur naar bed. Tieners hangen er rond en lonken naar elkaar, en schuiven aan in de rij van degenen die een kaarsje aansteken tijdens een avondviering.

Natuurlijk is ook deze kleine samenleving niet vrij van wedijver, zich oppoetsende ego's, jaloezie, angst en boosheid, dus wil het ook wel eens knallen op die veldjes. Maar rustig een nachtje slapen en even een andere kant uitkijken en andere activiteiten

Elke ochtend kiezen uit verschillende workshops, zoals muziek, gesprek, theater of een wandeling

doen, voorkomt veel narigheid. Een leerschool voor menige club, school, kerk?

Zing de zee

Tot voor kort moesten mensen die niet bij Keiland aanwezig waren geweest het doen met enthousiaste ervaringsverhalen van deelnemers, met de geïnspireerde suggesties die ongetwijfeld in menige kerk- en liturgiewerkgroep hebben geklonken en soms ook met meegesmokkelde liedboekjes. Maar sinds vorig jaar is er een bundel verscheen met liederen van Keiland: *Zing de zee*, waardoor het zaad van Terschelling mogelijk ook elders kan gaan aarden. Al blijft het toch wel een unieke situatie dat iedereen vast zit op dat stukje waddeland en niet zomaar de biezen kan pakken.

Kijk voor meer informatie en foto-impressies op www.keiland.nl. Hier kun je je ook opgeven voor Keiland 2020 dat van 26 juli tot en met 1 augustus plaatsvindt.

Vredesnieuws

Fietsen langs plekken van oorlog en vrede

De gemeente Wijchen heeft een fietsroute samengesteld langs bekende en nog onbekende plekken met een verhaal over oorlog en vrede. Alle plekken zijn te vinden in Wijchen en haar kerkdorpen. Het gaat om een fietsroute van 48 km, die nog verlengd kan worden met een extra lus van 10 km. Geniet van de mooie omgeving en ervaar de verhalen uit de Tweede Wereldoorlog. Om samen te blijven herinneren. *De fietsroute is te vinden in een fietsboekje dat te koop is bij VVV Wijchen. Ook is de route te vinden via de Gelderland Herdenkt-app en op www.visitnijmegen.com.*

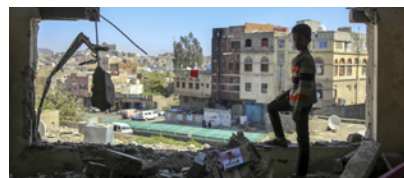
Debat over killerrobots

Het aantal wapenbedrijven dat autonome wapens ontwikkelt is de afgelopen tien jaar sterk gestegen. Ook het aantal landen waar deze activiteiten plaatsvinden is toegenomen. Tegelijkertijd vindt tachtig procent van alle Nederlanders dat de Nederlandse regering zich moet inzetten voor een verbod op killer robots. Dit blijkt uit het rapport Slippery Slope. De zorgwekkende ontwikkeling van steeds autonomere wapens heeft inmiddels een internationaal debat op gang gebracht over de wenselijkheid van deze wapens. Dodelijke autonome wapensystemen, ook wel bekend als killerrobots, kunnen doelen selecteren en aanvallen zonder betekenisvolle menselijke controle. Er is dringend behoefte aan wetgeving die voorkomt dat dodelijke autonome

wapens realiteit worden. Tegelijkertijd moeten wapenproducenten actie ondernemen om ervoor te zorgen dat zij niet bijdragen aan deze ontwikkeling.

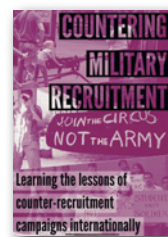
Oorlogsmisdaden Jemen

Amnesty International heeft eind 2019 de aanklager van het Internationaal Strafhof (ICC) gevraagd te onderzoeken welke rol bedrijfsleiders van Europese wapenbedrijven en autoriteiten die wapenlicenties toekennen, hebben gespeeld bij het schenden van het internationaal humanitair recht in Jemen. Sommige van deze schendingen vallen mogelijk in de categorie oorlogsmisdaden. Amnesty International sluit zich hiermee aan bij het officiële verzoek dat het European Centre for Constitutional and Human Rights (ECCHR) heeft ingediend bij het Internationaal Strafhof.

Brochure Counter Military Recruitment

War Resisters' International heeft recent de brochure *Countering Military Recruitment: Learning the lessons of counter-recruitment campaigns internationally* uitgebracht. Daarin staan voorbeelden van campagnes en acties tegen de militarisering van de jeugd in verschillende landen. Gegeven de diversiteit van deze campagnes, is de brochure niet zo zeer een 'Hoe-doe-ik-gids' tegen tegen militarisering, maar meer een ontdekkingsstocht van verschillende zaken die recrutering van (jonge) militairen betreffen. *Download hier de brochure:* <https://vredesmuseum.nl/download/countering.pdf>

In memoriam: Henk Eisma

Op 12 december overleed Henk Eisma. Jarenlang was hij bureaucoördinator bij Kerk en Vrede. Inmiddels al weer behoorlijk wat jaren geleden beëindigde hij zijn werkzaamheden met een klein symposium gewijd aan de thematiek van vredesonderwijs. Hij liet een mooi boekje na met de titel: *Om een mens die hoort naar een mens*. In de inleiding schreef hij:

*Liefde, het Eerste Woord.
Ik zal het blijven herhalen:
Liefde vraagt om antwoord.
om een mens die hoort
naar een mens.*

Om dit en al zijn inzet voor Kerk en Vrede zij zijn gedachtenis tot zegen.

**Namens Bestuur Kerk en Vrede,
Jan Anne Bos**

Agenda

7 en 8 maart

Tienerconferentie 'Op de vlucht'

Tienerconferentie over het thema vluchtelingen, bedoeld voor middelbare scholieren uit klas 1 t/m 4. **Plaats:** Dopersduin, Oorsprongweg 3, Schoorl. **Tijd:** za 7 mrt 11.00 uur t/m zo 8 mrt 13.00 uur.

Kosten: € 25,- p.p. **Info & opgave:** Joke van der Heide: joke.vanderheide@ads.nl of www.jongeren.doopsgezind.nl.

14 maart-15 juni

Tentoonstelling 'Talen naar vrede'

Tentoonstelling van zo'n twintig cartoons van Len Munnik en Lex Dirkse, gebaseerd op spreekwoorden die met vrede te maken hebben. **Plaats:** Ontmoetingskerk, Frankrijkstraat 170, Haarlem. **Info:** www.vredesmuseum.nl.

27 maart

Rondetafelgesprek

'Activisme en doelmatigheid'

Een Rondetafelgesprek over het doel en de middelen bij recente acties voor vrede en het klimaat. Welk resultaat beoog je? Hoe houdt de korte termijn zich tot lange termijn effecten? Hoe wegen we de neveneffecten van onze acties? **Plaats:** Jeannette Noëlhuis, Dantestraat 202, Amsterdam. **Tijd:** 19.30 uur. **Info:** <https://korrelzout.noelhuis.nl/agenda/> of (020) 69 989 96.

T/m 30 maart

Tentoonstelling Nederlands-Indië

De tentoonstelling 'Vechten voor Vrijheid' gaat over verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in voormalig Nederlands-Indië.

Wie zich daarin verdiept komt een veelstemmig verhaal tegen.

Plaats: Indisch herinneringscentrum, Sophialaan 10, Den Haag.

Info: www.indischherinneringscentrum.nl.

1 april

Voorstelling over Bonhoeffer

Indringend zet theoloog en theatermaker Kees van der Zwaard de theoloog en verzetsstrijder Bonhoeffer op de planken. **Plaats:** Maria kerk, Dorpsplein 49, Nisse. **Tijd:** 20.00 uur, inloop vanaf 19.30 uur met koffie/thee. **Kosten:** € 10,- p.p. (incl. 1 consumptie. **Info & kaarten:** ds.e.j.rietveld@gmail.com **Voor overige speeldata:** www.keesvanderzwaard.nl/speeldata/

15 april

Viering rond Corrie ten Boom

Een speciale viering rond Corrie ten Boom (1892-1983). Zij bood tijdens WOII met haar familie onderdak aan Joodse onderduikers. Na de oorlog werd zij evangeliste. **Plaats:** Jeannette Noëlhuis, Dantestraat 202, Amsterdam. **Tijd:** 20.00 uur. **Kosten:** € 15,- **Info:** <https://korrelzout.noelhuis.nl/agenda/>

17 april

Film Day of a Stranger

Day of a Stranger (Engelstalig, zonder ondertiteling) is een intiem portret van de wereldberoemde Trappist Thomas Merton. De film toont hem in zijn kluisnaarschap en laat zeldzame bandopnamen horen. **Plaats:** Jeannette Noëlhuis, Dantestraat 202, Amsterdam. **Tijd:** 19.30 uur.

Info: <https://korrelzout.noelhuis.nl/agenda/> of (020) 69 989 96.

2-9 mei

Solidariteitsweek Palestina

Tijdens deze reis verdiepen we ons in de situatie in Palestina en ontmoeten we mensen die inzicht geven in de invloed van de bezetting op het dagelijks leven. Voorwaarde om mee te kunnen met de reis is aanwezigheid bij de voorbereidingsbijeenkomst op 27 maart. **Info & opgave:** Meta Floor, floormeta@hotmail.com, (06) 488 09 550 (uiterlijk 21 mrt).

T/m 10 mei

Tentoonstelling 'Zicht op vrede'

De geschiedenis van de internationale vredesbeweging verteld aan de hand van foto's en kleurrijke afbeeldingen van kunstuitingen en affiches. **Plaats:** Herenboerderij de Bunker, Nieuwvaalreweg 189, Valkenswaard. **Info:** (06) 269 90 595.

26-28 mei

Peace manifestation Ahoy

Vele vragen komen aan de orde op de vredesmanifestatie die tijdens de 'Undersea Defence Technology' wapenbeurs gehouden wordt. Zoals: is deze technologie visvriendelijk? Respekteert de marine op de Middellandse Zee vluchtelingenrechten? **Plaats:** Ahoyweg 10, Rotterdam. **Tijd:** 26 mei 11.00 uur t/m 28 mei 15.00 uur.

6 juni

Ontmoetingsdag Vredesbeweging

De Ontmoetingsdag Vredesbeweging is voor iedereen die actief is of wil worden in vredesorganisaties. Er is overleg over mogelijkheden tot samenwerking en er kan worden kennisgemaakt met de vele activiteiten. **Plaats:** Emma Centrum, Cremerstraat 245/247, Utrecht **Tijd:** 11.00-17.00 uur. **Info:** info@vredesbeweging.nl, www.vredesbeweging.nl.

Iemand stelt de vraag

Verzet begint niet met grote woorden
maar met kleine daden

zoals storm met zacht geritsel in de tuin
of de kat die de kolder in z'n kop krijgt

zoals brede rivieren
met een kleine bron
verscholen in het woud

zoals een vuurzee
met dezelfde lucifer
die de sigaret aansteekt

zoals liefde met een blik
een aanraking iets dat je opvalt in een stem

jezelf een vraag stellen
daarmee begint verzet

en dan die vraag aan een ander stellen.

Remco Campert

In: 'Betere tijden' (Amsterdam, 1970)